

Кабиллов Улузбек Мадаминович

Андижон давлат университети

Факультетлараро чет тиллар (ижтимоий ва гуманитар фанлар) кафедраси ўқитувчиси

E-mail: ukabilov50@gmail.com

тел: +998979941862

Инглиз тилида “heart” концептининг лексик-семантик хусусиятлари

Аннотация: Мақола инглиз тилидаги “heart-юрак” концептини лингвомаданий жиҳатларини аниқлаш, ушбу концептнинг лексик-семантик тузилишини яхлит тавсифлаш имконини берди. инглиз тили материали асосида “heart-юрак” семантикасининг мазмун-моҳиятини аниқлаш ва матнда қўлланиш хусусиятларини лексик-семантик нуқтаи назардан тадқиқ этишдан иборат.

Калит сўзлар: концепт, компонент, реал, паремия, синтагматика, парадигматика, субстанция, прагматика.

Abstract: The article made it possible to determine the linguistic and cultural aspects of the concept of "heart" in the English language, to describe the lexical-semantic structure of this concept as a whole. Based on the material of the English language, it consists of determining the essence of the semantics of "heart-юрак" and researching the features of its use in the text from a lexical-semantic point of view.

Key words: concept, component, real, paremia, syntagmatic, paradigmatic, substance, pragmatic.

Аннотация: Статъя позволила определить лингвокультурологические аспекты концепта «сердце» в английском языке, описать лексико-семантический строй этого концепта в целом. На материале английского языка она состоит в определении сущности семантики «heart-юрак» и исследовании особенностей его употребления в тексте с лексико-семантической точки зрения.

Ключевые слова: концепт, компонент, реальное, паремия, синтагматическое, парадигматическое, субстанциональное, прагматическое.

Тилшуносликнинг замонавий ривожланиш босқичи ва унинг манфаатлари доираси сезиларли даражада кенгайиши билан тавсифланади. Тилнинг табиатини фақат инсон ва унинг олами асосида англаш мумкин. Шу билан бир қатор сўнгги тадқиқотларда лингвистик муаммолар онг, тафаккур ва инсоннинг амалий фаолияти билан чамбарчас боғлиқ ҳолда кўриб чиқилмоқда. Инсонда атроф-муҳитдаги реал дунёни билиши, нарса ва ҳодисаларни таниши (тушунуш ва ушлаб кўриш) ва улар ўртасидаги узвий боғлиқлик ҳақида тасаввур (концепт) ҳосил бўлади. Инсоннинг дунёни билиш жараёнида тушунчалари шаклланади. Инсон - мия ҳамкорлигида ҳосил

бўладиган туйғуни, ўзини ўраб турган борлиқнинг ҳис этади. Тилшуносликда ҳодисаларнинг систематик табиати ҳақидаги ғоя, хусусан, синтагматик ва парадигматик тамойилларга асосланган лексик майдонлар назариясида акс этади [1. 1999. 896 с.]

Инглиз тиллари изоҳли луғатлари асосида “hear” лексемаси тахлилини ўтказганимизда, ушбу лексема полисемантик хусусиятга эга эканлиги ва у алоҳида олинганда ҳам, сўз бирикмалари ва фразеологик бирикмалар таркибида келганда ҳам турли-туман маъноларни касб этишлари мумкинлигини кўрсатди. Бу ҳол “heart” лексемаси билан боғлиқ қатор маънолар орасида улардан қай бири инвариант, умумий маъно бўла олишлигини аниқлашда қийинчиликлар туғдиради. Шуни инобатга олган ҳолда луғатларда рўйхатга олинган “heart” ва у билан боғлиқ морфологик ва синтактик тузилишга эга бирликларни маъновий нуқтаи назардан таҳлил этишни лозим деб топдик.

1) “Heart” лексемасининг изоҳли луғатларда умумий маънолари таҳлили.

Инглиз тилидаги “heart” лексемасига луғатларда берилган таърифларга эътибор берамиз. “Heart” сўзининг маъноларини луғатдаги кетма-кетликда таржима усули орқали қуйидагича эканлигини аниқладик:

1) а) Инсон ва барча жонзодларда қон айланиш тизимини назорат қилиб турадиган тана аъзоси; б) аннелидларнинг асосий вена қон томирларини боғлайдиган жуфтлашган пулсацияланувчи олдинги қон томирларининг ҳар қандай серияси; с) BREAST, BOSOM (кўкрак, кўкс) For example: *I could have hugged him to my heart* [W.M.Thackeray]; d) юрак шаклида ўхшаш нарса: (1): юракнинг аъъанавий тасвири (декоратив фигура ёки безак сифатида); 2): карта ўйинида муҳрланган юракнинг кизил шартли белгиси; (3): юрак шаклидаги блок (бино, сувинер ва.х.к); (4): юрак шаклидаги қуйма қолип; (б) икки қалб.

2) а) ғайриоддий (юраксимон) кўприк; б) юракларни жунбушга келтирувчи хуштак.

3) а) 1) бутун шахсият, жумладан интеллектуал, ҳиссий хусусиятлар: For example; *I say what is in my heart*; 2) АҚЛ, ТУШУНИШ; 2) Хотира: For example; *I knew the town's 500 telephone numbers* [Peg Brecken]. 3) Фикр, муносабат – ҳолат-асосан иборада ишлатилади юракнинг ўзгариши: For example; *two aspects to the Soviet change of heart on the Austrian treaty* [T.P.Whitney]; б) (1) интеллектуал табиатдан ажралиб турадиган ҳиссий ёки ахлоқий туйғу: For example; *He has a good heart but a weak head* [унинг юраги баққувват, лекин ақли эмас]; (2) сезгирлик, раҳм-шафқат, ҳиссиётлар: For example; *Oh, have a heart, lend me a dollar* [раҳм қилинг, бир доллар беринг]; (3) характер ёки феъл-атворнинг каттиклиги (кўполлиги): For example: *He loved his wife; he had not the heart to deny her anything* [Clara Morris]; (4) тушкин кайфият: For example: *He went home with a heavy heart* [Dun's Rev]; (5) Яхши ният, яхшилик, ғайрат: For example: *He will do it for you with all my heart* [Clara Morris]; с) СЕВГИ, МУХАББАТ: For example: *he lost his heart to her at once* [T.P.Whitney]; D) ЖАСОРАТ, ҒАЙРАТ: For example: *An unsatisfactory ... student, for my heart was not in it* [W.S.Maugham], *I put heart into me by what you say* [O.W.Holmes]; E) (1) ДИД, ЁҚТИРМОҚ: For example: *He likes music but has no heart for grand opera*; (2) рухсат

‘тилган мақсад ёки истак: For example: *He set his heart on getting a new car*: (3) Чин дилдан ёрдам кўрсатиш: For example: *assisting those who in their heart of heart are ... implacable anti-American* [Perry Miller]:

4) PERSON: For example: *Two young hearts had been freed ... from the burden of quit and suspicion* [Agnes S.Turnbull]:

5) А) ички марказий ҳудуд ёки минтақа: For example: *a system of waterways extending into the heart of No. America*; б) муҳим қисм : бирор нарсанинг асл моҳиятини белгилайдиган ёки бошқа қисмларга аҳамият берадиган қисм: For example: *the discernment and understanding with which he penetrates to the heart and essence of the problem* [B.NCardozo]; в) доимий фаолият ёки мавжудлик боғлиқ бўлган муҳим қисм: For example: *Rome was the heart and pulse of the empire* [John Buchan]; д) HEARTWOOD (Юрак дарахти); е) CORE (ядро яъни асос): ф) бантикнинг бойланган қисми: For example: *as a stalk of gallery or a head of lettuce*.

6) Унумдор ер.

Берилган таърифларга қўшимча тарзда яна бир луғат маълумотларини қўшиш мумкин. А.С.Хорнбининг 2000 йил чоп этилган “OXFORD ADVANCED LEARNER*S DICTIONARY OF CURRENT ENGLISH” луғатида “courage” сўзига қўшимча қуйидаги маъноларини кузатамиз:

- юракни тузатиш ёки жойлаштириш
- кўнгиллашиш (юракдан дардлашмоқ, масофа сақламаслик)
- ўчоқни пайдо бўлиши
- рағбатлантириш, илҳомлантириш

Юқоридаги таҳлиллар шуни кўрсатадики, инглиз тилида “heart” лексемаси ҳинд-европа тиллари асосида мавжуд бўлган “heart” сўзидан келиб чиққан деб тўлиқ айта олмаймиз. Ушбу ўзак герман тиллари тараққиётида ўтмишида “got” элати тилида “hairto”, кейинчалик “hairto”, қадимги немис тилида “herza” шакллари хосил қилган, улардан ҳозирги немис тилидаги “herz” ва инглиз тилидаги “heart” пайдо бўлган. Лотин тилидаги “herdcor” маъносини беради. “Cor” лексемаси роман тилларида кенг қўлланилган, инглиз тилида эса “cordial” (юракдан самимий) сўз шакли таркибида иштирок этади, ундан эса “cordiality, cordialby” сўзлари хосил бўлган. Ушбу сўз инглиз тилига XIV асрда кейинги лотин тилидаги “cordialis” (самимий) сўзидан кириб келган.

“Cor” – ўзакли сўзлар одатда кўчма маънога эга бўлади: “cordial” инглиз тилида мавжуд, “cordial” – чин юракдан, чин қалбдан, чин кўнгилдан; “cordiality/cordialite” – илиқлик, самимийлик; “cor” – ўзакли сўзларда лотин тили метафорик дериватларини ифода этади; Лотича “concord” (битим), инглизчаси “concordance”; “Cor + cord” – сўзма-сўз таржимаси ягона юрак овозида; “accord ad + cord, record” (лотинча “recordare” – юракда – хотирада тикламоқ); “courage” инглизча (жасурлик) мардлик, довюраклик, дадиллик каби маъноларни англатиб келади. Инглиз тилида “cordial” рағбатлантирувчи восита, бальзам, ликёр

маъноларида учрайди. Умуман, ушбу тилларда ҳар қандай қоидада ҳам истисно ҳолатлар мавжуд.

Инглиз тилидаги *heart* (юрак) ва *soul* (қалб) лексемалари ядровий синонимлар ҳисобланиб, кўпинча бир-бирларининг ўрнида қўлланиши мумкин. *Heart* – сўзининг қуйидаги синонимлари мавжуд бўлиб, *Soul*-қалб, *frankly*-чин дилан, *sincerely*-софдилдан, *to fall in love*- кўнгили бермоқ кабилар кўпроқ мос келади. Шунингдек, *heart*-юрак лексемаси қуйидаги сўзлар билан ҳам қўшма сўз шаклида оғзаки ва ёзма нутқда учраб туради. Масалан, “*dirty heart* –кўнгили ғараз”, “*(dirty)*- ғараз”, “*(fraud)*-қаллоблик”, “*(pilferer)*- ўғрламоқ”, “*(swindler)*- тавламачи, алдамчи кабилар”. “Қалб-юрак” концептининг асл луғавий маъноси инглиз тилида икки хил маънода қўлланилади: “*юрак*” шакли асосан организм; “*қалб*” эса кўчма маънода, шу каби “*кўнгили, дил*” каби маъноларни ҳам англатади. Инглиз тилида киши организми сифатида “*heart*” сўзи қўлланилади.

Юрак ҳақидаги анатомик талқинларга кўра унинг қуйидаги маъно-хусусиятлари маълум бўлади:

1. Географик марказ, мамлакат (шаҳар)нинг марказий қисмини англатади. “*Heart*” сўзи инсон танасидаги марказий органлардан бири ҳисобланади. Шу жиҳатдан юракни мамлакатнинг маркази, яъни географик марказни, марказий қисмини ифодалаш инглиз тилига хос хусусиятдир. Инглизча “*heart*” сўзи географик марказ маъносида шаҳар, қишлоқ, район ёки вилоятга хос ҳудудлар марказига нисбатан, шунингдек, ҳарбий ҳаракатлар юраги, яъни маркази маъносида ҳам қўлланади. Аммо унинг маъноси географик марказ тушунчасига ҳар доим ҳам мос келмайди. Масалан, “*heart of America*” деганда, қитъа марказида жойлашган штатлар тушунилади. Инглиз тилида “*heart*” лексемаси мамлакатнинг пойтахти(маркази) ёки шаҳарнинг маркази маъносини англатади. 2. Вақтинчалик қисмнинг маркази ҳам англашилади. Бу маъно инглиз тили учун хосдир. Инглиз тилида мавсумнинг энг қизгин палласини вақт, сифат ва миқдор мезонлари учун “*heart*” лексемасини қўллаш мумкин. Чунончи, “*heart of a season*” дейиш мумкин.

3. Бирор бир иш, жанжал, тортишувнинг энг юқори чўқиси, асосий маркази маъносида ҳам учрайди: инглиз тилида “*heart*” лексемаси ишнинг, суд ёки сиёсий ҳаракатлардаги жанжалли воқеа ҳодисанинг моҳиятини тасвирлашда кенг қўлланган. Масалан “*heart of matter*” (инглизча) ҳарбий ҳаракатларни режалаштириш маркази, “*heart of the action*” каби бирикмалар маъноси орқали англатиш ҳолатларида учрайди.

1. Юракни эмоционал ҳаёт маркази сифатида тасвирлаш инглиз тилига хос хусусиятдир.

Юракни қалбга ўхшатадилар, яъни бу икки лексема синоним тарзида инсон туйғулари ва ички кечинмаларини ифодалашда қўлланилади: (инглиз тилида ҳам “*heart aches*–ким учундир юраги ачийди”; кўчма маъно эса *юрак оғрийди* – қалб қийноқлари маъноси англашилади). Шунинг таъкидлаш муҳимки, “қалб” концепт сифатида инсон тилида қўлланилгани ҳолда хилма-хил рухий жараёнларга жавоб беради. Бунда “*heart*” моддий субстанция сифатида, қалб учун ва у билан боғлиқ бўлган ҳодисалар учун ҳам “платформа” деб тушунилади: *the heart is beating hard, the*

heart is paying blood, the heart is cheering, pain to the heart, to the heart, it seems that there is a stone in the heart, the heart is a stone кабилар.

Бундай тушунчаларда инсоннинг юрак соҳасини синовдан ўтказадиган, қалб кийноқлари, кечинмалари билан синайдиган физик (жисмоний) бўлмаган туйғулар ҳақида сўз боради: *heart bleeds, heart aches* ва ҳоказо.

Кимнингдир *юраги уриб турибди* дейилганда, *heart palpitates, throbs, beats* инглизчадан *юрак ураятми, пульс бераятми* маъносини беради. Афтидан, бундай хулосалар пульсни ўлчаш асосида чиқарилади. Шафқатсиз одам ҳақида гапирганда, у юраксиз – *heartless* сўзи ишлатилади, бунда унинг юраги жисмоний орган сифатида йўқлигини билдирмайди; балки қалбдаги оғриқлар ҳақида гапирилиб, раҳм-шафқатсиз маъносида *heartless* лексемаси қўлланади.

2. Бирликнинг муҳим функционал қисми ҳам англашилади. Бирор бир мавжудликнинг маркази, муҳим қисми ҳақидаги тасаввур қилинганда юрак компонентли ибораларда унинг анатомик ва физиологик орган сифатида ўзига хосликлари билан ифодаланади: *the heart is located in a very deep (юрак жуда чуқурда жойлашган), very important for life (ҳаёт учун жуда муҳим), it is beating and there is a pulse (у уриб турибди ва пульс бор)* каби.

Оғзаки сўзлашув тилимизда баъзан жонсиз предметларда ҳам юрак бўлиши мумкин, деган прагматик фикрлар ҳам учрайди. Масалан, двигатель машинанинг юраги ҳисобланади. *The heart of the car (engine) running evenly (Машинанинг юраги (двигатели) бир текисда ишлаяпти.* Демак, юрак-марказ метафораси функционал аспектда физиологик тушунишга асосланади. Шунинг учун машинанинг двигатели инсон юрагига ўхшатишган. Ёки аксинча, инсон юрагини машина двигателига ўхшатилади. Бошқача айтганда, инсон юраги қонни ҳайдовчи двигател механизмига ўхшатилади ва бунда юрак маъноси кўчма ҳолда метафора сифатида қўлланилади.

3. “*Heart*” физик (жисмоний) предмет сифатида. Инглиз тилида “*heart*” етарли даражада аниқлик билан физик хусусиятлари инсоннинг шахсий сифатлари ва эмоционал ҳолатига мос келадиган предмет сифатида таърифланган.

а). “*Heart*” қуйидаги терминларда ифодаланади: Масса – енгил бўлиш хусусияти, кўкрак (юрак)дан отилиб чиққудек, учишга ҳаракат қилиш ёки оғир бўлиш хусусияти – тошюрак бўлиш-*with a heavy heart*-юракда тош бордек, енгил юрак билан - *light heart*-тоза қалб билан, эркинлик ва бурчни бажарганлик ҳисси билан маъноларини билдиради. *A light heart lives long.* Зичлик - таранглашган юрак ёки музлаган юрак (*heart of stone / ice*)-дийдаси қаттиқ, шафқатсиз одамга нисбатан қўлланади. *Mr. Smith has a heart of stone. He whipped his hoarse until it fell down.*

б). “*Heart*” тошга ўхшатиш, кўпинча инсоннинг салбий хусусиятларига нисбатан қиёс қилинади. Инглиз тилига хос метафора *stout heart* (сўзма-сўз: қаттиқ, мустаҳкам юрак) *тош юрак, қаттиқ юрак, мустаҳкам юрак* маъносида баъзан яхши одамга нисбатан ҳам қўлланилади – содиқ, ишончли ҳамкор, жасур киши каби маъноларда қўлланилади. *It was difficult for him to forget that his wife had quarreled with him, but he hardened his heart and did his best to forget.*

в). “*Heart*” ҳажмга нисбат қўлланишида маълум бир маъно англашилади: катта юрак “*big heart / grand Coeur*” – бағрикенг, сахий, соғлом, яхши одамда бўлади. Кичик

юрак тушунчаси инглиз тилида йўқ, шунинг учун инсоннинг кичик қалблиги маъносида “*faint hearted*” - яъни кўрқоқ юрак сўзи ишлатилади. Масалан: *I am rather afraid of your aunt, he said. It was on the tip of Berth's tongue to say that faint heart never won fair lady, but, for modesty's sake, she refrained* [Мен холангиздан кўрқаман, деди у. Берт тилининг учиди айтардики, заиф юрак ҳеч қачон адолатли хонимни забт этмайди, лекин камтарлик учун у ўзини тияди].

г). Инглиз тили матнлари кузатганимизда “*heart*” ҳароратга (температурага) нисбатан иссиқ-совуқлик дуаллиги ҳам мавжуд: *cold / warm heart*-совуқ / илиқ юрак. Инглиз тилида прагматик (ўхшатиш) шаклда юрак температурасининг пасайиши, совуши ёки совуқлиги инсонга нисбатан салбий фикрни англатади.

Инглиз тилида ҳам юракда юзага келадиган ҳар қандай ҳиссиёт инсон ҳис-туйғулари билан боғлиқ бўлади. *To have friendly tender warm feeling*-инсонга, хайвонга, иш фаолиятига, нарсаларга нисбатан илиқ, нозик туйғуларни билдириш ва “*to grow cool* – совуш, яъни прагматик маънода ҳис-туйғуларнинг совуши” каби маъносини ифодалайди. Масалан, *For this relief much thanks: 'tis bitter cold, And I am sick at heart* – Кўмак учун кўп раҳмат биродар! Ҳам совқотдим ва ҳамда юракда ғашлик бор. Инглиз тилида *he has a heart*, яъни унда юрак бор. Бу ўхшатишда ҳис қилиш, ачиниш туйғуларига эга бўлган одам ҳақида гапирилади, *he has no heart* (унда юрак йўқ) – ачиниш ҳисси йўқ одамни билдиради. Юқоридагиларга қуйидаги мисолларни келтирамиз. Масалан, *If with too credent ear you list his song, or lose your heart, or your chaste treasure open* [Кулоғингизга ҳаддан ташқари ишониб, унинг кўшиғини санаб ўтсангиз, ёки юрагингизни йўқотасиз ёки пок хазинангизни ошқор қиласиз.

Юқорида қайд этилганлардан шундай хулосага келишимиз мумкинки, инглиз тилидаги “*heart*” концептини лексик ва семантик ҳамда лиенгнвокогнитив тадқиқлар асосида унинг инглиз ва ўзбек тилларида ушбу к турли фразеологик бирикмалар, паремиялардаги фойдаланилишини қиёслаган ҳолда атрофлича ўрганиш мақсадга мувофиқ бўлади.

АДАБИЁТЛАР

1. Арутюнова Н.Д. Язык и мир человека / Н.Д. Арутюнова. 2-е изд., испр. М.: Яз. рус. культуры, 1999. 896 с. (Язык. Семиотика. Культура).
2. Hornby A.S. OXFORD Advanced Learner*s dictionary. sixth edition/ Edited by Sally Wehmeier. OXFORD UNIVERSITY PRESS, 2000. P. -1330-1331.
3. Ш.Шокиров. Турли тизимли тилларда «кўз» лексик-семантик майдони ва уни ташкил этувчи тил бирликлари типологияси. – ф.ф.ф.док. автореферат-Т. 2020.